

II. Відповідальність у корпоративному праві

DOI: 10.33498/opus-2021-06-059

Олександра Кологойда

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри господарського права
та господарського процесу
Інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6929-3225>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/G-5740-2017>
a.kolohoida@icloud.com

УДК 346.9:347.725

ІНСТИТУТ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОРПОРАТИВНОМУ ПРАВІ

Анотація. Метою статті є вивчення інституту корпоративної відповідальності, що зумовлене розвитком корпоративних відносин, удосконаленням корпоративного законодавства та законодавства про неплатоспроможність, формуванням нових видів корпоративних відносин та ускладненням їхньої структури.

У статті досліджено правову природу відповідальності учасників корпоративних відносин, посадових осіб органів управління, кінцевих бенефіціарних власників, “тіньових” директорів. Визначено ознаки та принципи корпоративної відповідальності в корпоративних відносинах.

До ознак корпоративної відповідальності віднесено: а) юридичну (закон, статут, внутрішній документ (положення, правила), договір (засновницький договір, цивільно-правовий договір (контракт), корпоративний договір) та фактичну підставу виникнення (корпоративне правопорушення); б) особливий суб’єктний склад – учасники корпоративних відносин, засновники, голова та члени ліквідаційної комісії, арбітражний керуючий, тимчасово виконуючі обов’язки посадової особи, особи, що входять до нелегітимних органів управління, колишні члени органів управління, “тіньові” директори, особи, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов’язаннями товариства за законом, кінцеві бенефіціарні власники, пов’язані з банком особи; в) зміст – обмеження або позбавлення корпоративного права, покладання на правопорушника додаткового обов’язку або негативного наслідку; г) застосування в особливому, встановленому законом, локальним нормативним актом, цивільно-правовим або корпоративним договором порядку; р) функції: забезпечення виконання обов’язків учасників корпоративних правовідносин, захист кредиторів та стейкхолдерів, покарання порушника.

Під корпоративним правопорушенням авторка розуміє порушення корпоративних прав або охоронюваних законом інтересів інших учасників, невиконання або неналежне виконання корпоративних обов’язків учасників або фідуціарних обов’язків посадових осіб, зловживання правом.

© Олександра Кологойда, 2021

Корпоративна відповідальність у формі відшкодування збитків передбачає доведення повного складу корпоративного правопорушення: протиправна поведінка (дія або бездіяльність), шкода (збитки, немайна шкода), причинно-наслідковий зв'язок, вина. У разі доведення шкоди та протиправної поведінки вина порушника та причинно-наслідковий зв'язок презюмуються і можуть бути спростовані відповідачем у загальному порядку.

До принципів корпоративної відповідальності віднесено принципи відокремленості відповідальності компанії та її учасників, обмеженої відповідальності (*limited liability*) учасників, повного відшкодування збитків, спеціалітета, персоналізації та диференціації.

Проаналізовано законодавство України, що регламентує підстави та порядок застосування корпоративної відповідальності, судова практика.

Ключові слова: корпоративна відповідальність; корпоративні спори; принципи корпоративної відповідальності; корпоративне правопорушення.

Концепція юридичної особи закріплена в правових системах багатьох країн світу, заснована на принципах відокремлення юридичної особи (самостійної правосуб'єктності) і майна корпорації від особи і майна її учасників (*“separate legal entity doctrine”*) та обмеженої відповідальності (ризик понесення збитків) учасників компанії за її зобов'язаннями в межах їх внесків до статутного капіталу. Водночас необхідність забезпечення балансу інтересів учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів зумовлює необхідність створення механізму захисту їхніх прав і законних інтересів через розроблення у корпоративному праві особливого правового інституту – інституту корпоративної відповідальності.

Інститут корпоративної відповідальності не отримав на цьому етапі належного правового регулювання. Як наслідок, учасники товариства та посадові особи рідко несуть юридичну відповідальність за корпоративні правопорушення.

Проблематику відповідальності учасників корпоративних відносин досліджували у своїх працях Б. Блек, О. Вінник, І. Гришина, В. Долинська, Ю. Жорнокуй, О. Кібенко, В. Кравчук, Д. Ломакін, І. Лукач, А. Прокчук, О. Молотніков та ін. Корпоративна відповідальність посадових осіб за заподіяні товариству збитки активно досліджується в останні роки в межах доктрини “проникнення за корпоративну вуаль” та інституту похідного позову Ю. Жорнокуєм, О. Ковалишиним, В. Махінчуком, І. Спасибо-Фатєєвою та ін. Корпоративна відповідальність як самостійний правовий інститут потребує комплексного дослідження та вирішення правових підстав застосування у корпоративних спорах загальних норм зобов'язального та деліктного права.

Метою дослідження є вивчення інституту корпоративної відповідальності, що зумовлене розвитком корпоративних відносин, удосконаленням корпоративного законодавства та законодавства про непла-

тоспроможність, формуванням нових видів корпоративних відносин та ускладненням їхньої структури. Впровадження інституту похідного позову та доктрини “проникнення за корпоративну вуаль” зумовили збільшення кількості корпоративних спорів, формування правових позицій Верховного Суду та становлення судової практики притягнення до відповідальності посадових осіб за нерозумні, недобросовісні дії, вчинені не в інтересах товариства та його учасників, зловживання у процесі реалізації корпоративних прав і корпоративного управління. Все це свідчить про потребу в розвитку інституту корпоративної відповідальності.

Визнання корпоративної відповідальності самостійним правовим інститутом зумовлює дослідження її ознак та принципів, розмежування корпоративної, загальної цивільно-правової відповідальності (договірної та деліктної) і публічно-правової відповідальності, визначення, чи підлягають і за яких умов застосуванню в цих відносинах загальні норми про цивільно-правову відповідальність (договірну та деліктну).

Норми та правила, що передбачають підстави застосування юридичної відповідальності у корпоративних відносинах, містяться у різногалузевих законодавчих актах, локальних правових актах і корпоративних договорах. Їх спільний предмет регулювання та системний взаємозв'язок дає змогу виокремити корпоративну відповідальність в окремий інститут корпоративного права¹.

Корпоративна відповідальність має ті ж загальні ознаки, що і юридична відповідальність загалом: забезпеченість державним примусом, понесення правопорушником несприятливих наслідків майнового та немайнового (організаційного) характеру, наявність вини, яка в корпоративних відносинах презюмується. В аспекті галузевої належності в юридичній літературі переважає плюралізм думок щодо визнання відповідальності в корпоративному праві самостійним видом юридичної відповідальності (з урахуванням її інституційних ознак та особливостей)² або видом цивільно-правової відповідальності³.

Відповідальність у корпоративному праві має власні інституційні ознаки й особливості, зумовлені правовою природою корпоративних відносин, що дають змогу визнати корпоративну відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності. До таких ознак слід віднести:

1. *Підстави виникнення*: юридичну підставу (закон, статут, внутрішній документ (положення, правила), договір (засновницький договір, цивільно-правовий договір (контракт), корпоративний договір) та фактичну підставу (корпоративне правопорушення – порушення корпо-

¹ А Прокопюк, ‘Поняття та ознаки корпоративної відповідальності’ (2020) 9 Підприємство, господарство і право 75.

² О Гутников, ‘Основания разработки категории корпоративной ответственности в гражданском праве’ (2019) 4 Право. Журнал Высшей школы экономики 10.

³ А Молотников, *Ответственность в акционерных обществах* (Волтерс Клувер 2006) 21.

ративних прав або охоронюваних законом інтересів інших учасників, невиконання або неналежне виконання корпоративних обов'язків учасників або фідучіарних обов'язків посадових осіб, зловживання правом).

Реалізація такого способу захисту у корпоративних відносинах, як відшкодування збитків, можлива лише за наявності в діях посадової особи товариства повного складу корпоративного правопорушення, елементами якого є: протиправна поведінка; шкода (збитки); причинно-наслідковий зв'язок; вина. Такий підхід заснований на загальних підставах цивільно-правової відповідальності за завдану майнову шкоду, визначених у статтях 22, 614, 1166 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)⁴, з яких вбачається, що шкода, завдана майну юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (п. 5.7 постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі – КГС ВС) від 17 лютого 2021 р. у справі № 905/1926/18⁵, п. 55 постанови Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16⁶). Стаття 614 ЦК України передбачає:

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом.

Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання⁷.

В юридичній літературі і судовій практиці домінує думка, що наявність складу правопорушення є підставою для будь-якого виду відповідальності⁸ і становить предмет доказування у справах про відшкодування збитків, завданих товариству його посадовими особами.

Водночас негативні наслідки (шкода) від корпоративних правопорушень можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Вони можуть виражатися не тільки в заподіянні збитків, а й у неотриманні прибутку (дивідендів), неможливості продати акції за справедливою ціною, неможливості або перешкодах у реалізації корпоративних прав, позбавленні або обмеженні окремих корпоративних прав. Корпоративне правопорушення може спричинити втрату корпоративного контролю як самостійної майнової цінності, втрату прав на акції (частки), немож-

⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (дата звернення: 12.04.2021).

⁵ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2021 р. у справі № 905/1926/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95573646>> (дата звернення: 10.04.2021).

⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859>> (дата звернення: 10.04.2021).

⁷ Цивільний кодекс України (н 4).

⁸ В Грибанов, *Осуществление и защита гражданских прав* (2000) 552.

ливість або обмеження у здійсненні юридичною особою своєї діяльності або неможливість досягнення цілей такої діяльності.

Поведінку посадової особи або учасника товариства можна вважати протиправною в тому випадку, якщо вона порушує умови чинного корпоративного законодавства, положення договору, укладеного нею з товариством. Така поведінка може виражатися у формі дій або бездіяльності.

Частина 2 ст. 89 Господарського кодексу України (далі – ГК України)⁹ містить перелік підстав відшкодування збитків, завданих посадовою особою господарському товариству її діями (бездіяльністю).

Протиправна поведінка може полягати у:

- наданні згоди на вчинення або вчинення (підписання) правочину, збиткового для товариства, відчуження майна товариства за заниженою ціною з конфліктом інтересів (або без такого) (наприклад, безпідставна передача директором спеціального дозволу на геологічне вивчення надр (постанова ВП ВС від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16)), вчинення правочину на неринкових умовах всупереч інтересам товариства, завідомо збиткового правочину наприклад, (придбання фінансових зобов'язань (векселів тощо) особи, щодо якої було заздалегідь відомо, про її неплатоспроможність);

- затвердженні вартості, що не відповідає дійсній ринковій вартості акцій товариства (постанова КГС ВС від 17 лютого 2021 р. у справі № 905/1926/18);

- нерозумні або недобросовісні дії щодо розпорядження майном і грошовими коштами (наприклад, сплата (підписання платіжного доручення кваліфікованим електронним підписом) директором від імені товариства земельного податку за фізичних осіб – власників земельних ділянок, орендованих товариством без належної правової підстави (постанова КГС ВС від 24 лютого 2021 р. у справі № 904/982/19¹⁰)), виплата за рішенням директора заробітної плати, матеріальної допомоги, премій, внесків за рахунок товариства собі й іншим посадовим особам за відсутності належних правових підстав, втрата або неналежна охорона майна, зокрема і внаслідок дій, що містять ознаки злочину проти власності, включення до умов цивільно-правового договору (контракту) з посадовою особою невідгідних для товариства умов, зокрема про виплату значної компенсації в разі дострокового розірвання договору, зокрема і з причин, які залежать від волі або дій (бездіяльності) такої посадової особи (заява, відсторонення у зв'язку з неналежним здійсненням посадових обов'язків);

⁹ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 17.04.2021).

¹⁰ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 лютого 2021 р. у справі № 904/982/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240657>> (дата звернення: 11.04.2021).

– невиконання або неналежне виконання учасником передбачених законом, статутом, корпоративним договором корпоративних обов'язків без поважних причин;

– невиконання або неналежне виконання фідучіарних обов'язків з корпоративного управління, зокрема: дії директора, які спричинили притягнення юридичної особи до відповідальності, неучасть у засіданнях колегіальних органів управління без поважних причин, розголошення комерційної таємниці тощо.

У постановвах від 4 грудня 2018 р. у справі № 910/21493/17¹¹, від 22 жовтня 2019 р. у справі № 911/2129/17¹², від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16 Верховний Суд звертає увагу на довірчий характер відносин між господарським товариством і його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором), у зв'язку з чим протиправна поведінка зазначеної особи може виражатися не лише у невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному чи недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом і посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних чи марнотратних і завідомо корисливих рішень.

Відповідно до р. 8 Комерційного кодексу Франції¹³ (статті L 225–251) індивідуальна або солідарна відповідальність членів ради директорів і генерального директора перед товариством або третіми особами настає за деліктні або недбалі управлінські дії (помилки управління), а також за винні дії, вчинені при управлінні товариством.

Виділяють різні форми необачності: некомпетентність, нерозсудливість, необачність і легковажність. Помилкою вважається будь-яка дія/бездіяльність керівника не в інтересах товариства¹⁴, недостатньо вимогливе стягнення коштів з боржників товариства, дії без належної турботливості й обачності тощо¹⁵.

Особиста зацікавленість директора або власника контрольного пакету акцій в угоді також є підставою для суду визнати їхні дії вчиненими не в інтересах товариства. Недбалість може виражатися як у діях самого директора (*fautes de gestion*), так і в його діях щодо управління підлеглими (*fautes de surveillance*)¹⁶.

¹¹ Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 4 грудня 2018 р. у справі № 910/21493/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/78412710>> (дата звернення: 11.04.2021).

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 911/2129/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713>> (дата звернення: 11.04.2021).

¹³ *Коммерческий кодекс Франции* (пер с фр, предисл В Захватаев, Волтерс Клувер 2008) 1272.

¹⁴ S Hadji-Artinian, *La faute de gestion en droit des societes* (Litec 2001) 16.

¹⁵ *Droit des societes commerciales 2006–2007, t 1* (3-me ed, Wolters Kluwer 2006) 775.

¹⁶ Lefebvre Francis (ed), *Societes commerciales* (Memento pratique 2006) § 8483.

Однак самі собою негативні наслідки, викликані діями директора, не дають підстави для притягнення його до відповідальності, оскільки можливість настання таких наслідків пов'язана з ризиком підприємницької діяльності. Особливістю корпоративної відповідальності є “правило ділового рішення”, згідно з яким для притягнення до відповідальності має бути доведено, що дії (бездіяльність) порушника не відповідали умовам ділового обороту або звичайного підприємницького ризику¹⁷. Це правило, по суті, залишає директору право на “бізнес-помилку”.

Причинно-наслідковий зв'язок судовою практикою однозначно визнає обов'язковим елементом для стягнення збитків із члена органу управління (постанова ВП ВС від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16, постанова КГС ВС від 24 лютого 2021 р. у справі № 904/982/19). Недоведеність причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) члена органу управління і заподіяними товариству збитками може бути підставою відмови в позові.

В англо-американській системі ця проблема вирішується за допомогою спеціального процесуального інституту розкриття та надання доказів, який займає левову частку у процесі доказування в межах доктрини зняття “корпоративної вуалі”¹⁸. Більшість положень цього інституту зводиться до закріплення презумпції причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями контролюючої особи (бенефіціара) та нанесеною шкодою кредиторам юридичної особи (корпорації)¹⁹.

Судова практика у вищезазначених справах № 910/20261/16, № 904/982/19, № 905/1926/18 про притягнення посадових осіб до відповідальності виходить із того, що, якщо доведені факт збитків та одна з обставин, які підтверджують недобросовісність або нерозумність дій директора, то причинно-наслідковий зв'язок між діями директора і збитками презюмується. Без закріплення у корпоративному праві цієї презумпції, що покладатиме обов'язок доведення відсутності причинно-наслідкового зв'язку на відповідача (директора, члена наглядової ради, кінцевого бенефіціара, товариство), реалізувати корпоративну відповідальність цих осіб буває вкрай складно. Однак О. Молотніков вважає, що введення цієї презумпції не тільки може призвести до відсутності бажання у багатьох осіб входити до складу посадових осіб органів

¹⁷ Е Ключарева, ‘Правило защиты делового решения в делах о привлечении к ответственности директоров: законодательство и практика штата Делавэр (США), Германии и России’ (2015) 11 Закон 132–41; Г Цепов, ‘Можно ли судить за глупость? Деловое суждение и его объективная оценка’ (2015) 12 Закон 159–78.

¹⁸ А Давтян (ред), *Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие* (Прспект 2009) 273–99.

¹⁹ В Махінчук, *Субсидіарна відповідальність кінцевих бенефіціарних власників (засновників, учасників, акціонерів) і посадових осіб за зобов'язаннями юридичної особи – боржника: проблеми теорії і практики реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі* (НДІ приват права і підпр-ва ім акад Ф Г Бурчака НАПрН України 2020) 14.

управління, а й зумовить сплеск зловживання правом на судовий захист із боку міноритарних акціонерів²⁰.

Відповідно до ст. 63 Закону України “Про акціонерні товариства”²¹ посадові особи органів акціонерного товариства повинні діяти в інтересах товариства, дотримуватися вимог законодавства, положень статуту, інших документів товариства. Відповідно до статей 6, 13 ЦК України добросовісність і розумність поведінки презюмується. У судовій системі активно застосовуються принципи пропорційності та змагальності, що покладає обов’язок доказування здійснення посадовою особою своїх обов’язків недобросовісно, без належного ступеня дбайливості на особу, яка подає похідний позов про відшкодування збитків.

Протиправна бездіяльність не зводиться до простої пасивності суб’єкта, а полягає в утриманні від вчинення визначених законом, статутом або договором дій. Бездіяльність є причиною збитку лише в тому випадку, якщо буде доведено, що активність відповідача запобігла б нанесенню шкоди корпорації.

Наприклад, у справі *Francis v. United Jersey Bank (The Supreme Court of New Jersey, 1981)* у зв’язку з банкрутством компанії *Pritchard & Baird* (перестраховий брокер) місіс Притчард – членкиня ради директорів та найбільша акціонерка (48 %) сімейної корпорації *Pritchard & Baird* була звинувачена в тому, що не запобігла розкраданню корпоративного майна (конвертації цільових фондів у позики) іншими двома членами ради директорів та акціонерами компанії – її синами Чарльзом і Вільямом. Суд визнав, що бездіяльність місіс Притчард, яка мала владу, але протягом багатьох років не вживала заходів (опротестування до суду, відставка з посади) щодо припинення неправомірних дій Чарльза та Вільяма перебувають у прямому причинно-наслідковому зв’язку зі збитками, завданими клієнтам *Pritchard & Baird*²².

Частина 2 ст. 63 Закону України “Про акціонерні товариства”, ст. 92 ЦК України, абзац 1 ч. 2 ст. 89 ГК України, які передбачають відповідальність посадових осіб перед товариством за збитки, завдані товариству їхніми діями (бездіяльністю), прямо не вказують на вину як елемент складу корпоративного правопорушення. Вина як обов’язковий елемент складу правопорушення презюмується, з огляду на загальні положення господарського та цивільного законодавства про відшкодування збитків, деліктну та договірну відповідальність.

²⁰ Молотников (н 3) 139.

²¹ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

²² The Supreme Court of New Jersey, July 1, 1981. *Francis v. United Jersey Bank*. 87 N.J. 15, 432 A. 2d 814 (1981) <<https://casetext.com/case/francis-v-united-jersey-bank>> (accessed: 16.04.2021).

Однак в абзаці 6 ч. 2 ст. 89 ГК України законодавець зазначає про “інші винні дії посадової особи”, вказуючи на вину як кваліфікуючий елемент складу корпоративного правопорушення.

Для притягнення до відповідальності необхідно довести, що директор діяв недобросовісно і нерозумно, що фактично означає необхідність доведення вини і презумпцію невинуватості порушника. Зазначені особи визнаються невинними, якщо вони діяли розумно, добросовісно, із належною дбайливістю й обачністю, вжили всіх заходів для належного виконання обов’язків та запобігання несприятливих правових наслідків (об’єктивістська концепція).

Ігнорування вини як самостійного елементу корпоративного правопорушення веде до того, що діяльність керівника юридичної особи фактично прирівнюється до підприємницької, що суперечить вищезазначеному “правилу ділового рішення”.

2. *Особливий суб’єктний склад.* При цьому шкода, що виникає в результаті корпоративного правопорушення, може бути заподіяна як іншим учасникам корпоративних відносин, так і третім особам, які в таких відносинах із заподіювачем шкоди не перебувають.

До суб’єктів корпоративної відповідальності, крім учасників корпоративних відносин – організації корпоративного типу, її учасників (акціонерів, членів) і посадових осіб органів управління, слід віднести: засновників, осіб, які мають право давати обов’язкові для товариства (боржника) вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії (наприклад, голова та члени ліквідаційної комісії, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), тимчасово виконуючі обов’язки посадової особи, особи, що входять до нелегітимних органів управління, колишні члени органів управління, “тіньові” директори); осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов’язаннями боржника за законом; кінцевих бенефіціарних власників (контролерів); пов’язаних із банком осіб²³.

3. *Зміст* – обмеження або позбавлення корпоративного права, покладанні на правопорушника додаткового обов’язку або негативного наслідку, спрямованого на майнову базу або на особу порушника.

Основною формою корпоративної відповідальності є відшкодування збитків. Особливими формами корпоративної відповідальності є: обмеження корпоративних прав (права голосу, права на отримання дивідендів), виключення учасника зі складу товариства (примусове припинення права участі в товаристві), визнання недійсним засновницького договору або статуту, примусовий поділ або ліквідація товариства.

При цьому необхідно розмежовувати:

²³ О Кологойда, ‘Суб’єкти корпоративної відповідальності у формі відшкодування збитків’ (2016) 31 Журнал східноєвропейського права 10.

– юридичну відповідальність, що передбачає покладання на порушника нових, обтяжуючих обов'язків, зокрема у формі зобов'язання із заподіяння шкоди у формі відшкодування збитків, сплати штрафних санкцій, 3 % річних, інфляційних втрат;

– заходи примусового виконання порушеного зобов'язання та корпоративних обов'язків покликані відновити порушені права потерпілого у такий спосіб захисту, як присудження до виконання обов'язку в натурі, стягнення оголошених дивідендів, визнання оспорюваного рішення органу управління (загальних зборів акціонерів, наглядової ради) або правочину недійсним, визнання права (наприклад, права на отримання інформації, дивідендів), відновлення становища, яке існувало до порушення (невизнання, оспорювання) права і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення (наприклад, через стягнення вартості частки учасника в разі його виходу або виключення, визначення розміру часток учасників, стягнення майна, набутого без достатньої правової підстави (кондиційне зобов'язання) тощо;

– корпоративну соціальну відповідальність як свідоме та відповідальне ставлення господарської організації корпоративного типу до прямого й опосередкованого впливу своєї діяльності на економічну, екологічну та соціальні системи ведення бізнесу, що не є юридичною відповідальністю.

4. *Застосування у порядку*, встановленому законом, локальним нормативним актом, цивільно-правовим або корпоративним договором.

5. *Функції*: забезпечення виконання обов'язків учасників корпоративних правовідносин, захист прав учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів і покарання порушника за вчинене правопорушення.

Принципами корпоративної відповідальності є:

1. Принцип відокремленості, що полягає в самостійній відповідальності товариства та його учасників, членів органів управління, інших осіб за своїми зобов'язаннями.

Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України). У цьому принципі проявляється істинна сутність самої конструкції юридичної особи як "корпоративного щита", який захищає особисте майно її учасників від вимог третіх осіб²⁴.

²⁴ Е Суханов, М Телюкіна (ред), *Проблеми сучасної цивілістики: збірник статей, присвячених пам'яті професора С. М. Корнеєва* (Статут 2013) 250; Ю Жорнокуй, 'Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах' (дис д-ра юрид наук, 2016) 338.

Призначення конструкції юридичної особи полягає в зменшенні ризику майнових втрат для засновників (учасників, акціонерів) юридичної особи через перекладання можливої відповідальності за результати своєї діяльності на створеного ними нового суб'єкта права – юридичну особу й обмеження цієї відповідальності наявним у юридичної особи майном²⁵.

2. Принцип обмеженої відповідальності (*limited liability*) учасників, які, за загальним правилом, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства у випадках, прямо передбачених законом та/або корпоративним договором.

Принцип обмеженої відповідальності корпорацій був запроваджений в англо-американській системі права рішенням у справі *Salomon v. Salomon and Co. Ltd* наприкінці XIX ст.²⁶. Згідно з цим принципом корпорації розглядаються як самостійні суб'єкти цивільного обороту, а відтак учасники корпорацій не відповідають за їхніми зобов'язаннями.

Відступ від цього принципу може бути лише у виключних випадках, прямо передбачених законом, пов'язаних із:

а) особливостями окремих організаційно-правових форм юридичних осіб (товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства, виробничі кооперативи, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 119, частинами 1, 4 ст. 124, ч. 1 ст. 133, ч. 1 ст. 138 ЦК України, ст. 56 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”²⁷, ч. 2 ст. 163 ЦК України, ч. 1 ст. 108 ГК України);

б) недостатністю майна самої юридичної особи (на стадії банкрутства або в умовах неповного формування капіталу при створенні компанії).

Засновники (учасники, акціонери) також несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями підприємства – боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів (ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ))²⁸. Учасники ТОВ, які не повністю сплатили свій вклад, несуть відповідальність у межах несплаченої частини.

Пов'язана з банком особа, дії або бездіяльність якої призвели до заподіяння кредиторам та/або банку шкоди, а також пов'язана з банком особа, яка внаслідок таких дій або бездіяльності прямо чи опосередковано отримала майнову вигоду, відповідають за шкоду, заподіяну банку (у разі недостатності майна банку для задоволення вимог кредиторів

²⁵ Е Суханов, *Сравнительное корпоративное право* (Статут 2014) 11.

²⁶ А Шашкова, ‘Появление корпораций в качестве самостоятельных субъектов права (анализ дела “Salomon v. Salomon and Co. Ltd”)’ (2016) 6 Право и политика 800.

²⁷ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>> (дата звернення: 18.04.2021).

²⁸ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>> (дата звернення: 18.04.2021).

у процесі його ліквідації) (ч. 5 ст. 52 Закону України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб”)²⁹;

в) умисним заподіянням шкоди кредиторам та іншим учасникам корпоративних відносин (корпоративний делікт);

г) відповідальністю засновників. Особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов’язаннями, що виникли до її державної реєстрації (ч. 4 ст. 96 ЦК України);

Однак в умовах обмеженої відповідальності деякі учасники корпорації стали “уникати” особистої відповідальності і взятих на себе зобов’язань, приховувати особу реального вигодонабувача під прикриттям “корпоративної вуалі”. У кінцевому підсумку, це призвело до порушення прав кредиторів³⁰. Тому останнім часом суди багатьох держав відступають від принципу обмеженої відповідальності (*limited liability*) засновників (учасників) за борги юридичної особи, застосовуючи для цього спеціальні механізми з метою встановлення справедливості – так званої концепції зняття “корпоративної вуалі”. Корпорація та особа (особи), які володіють всіма акціями та активами, сприймаються як тотожні³¹, що дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які стоять за корпорацією і фактично контролюють та визначають основні напрями її діяльності.

На вирішення цієї проблеми спрямовані норми законів України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів”³², “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигододержувачів юридичних осіб та публічних діячів”³³, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків із ринку”³⁴, КУзПБ, які змінили класичний підхід до обмеженості відповідальності учасників (акціонерів) за боргами товариства розміром їх частки в статутному капіталі.

3. Принцип повної відповідальності товариства та посадових осіб товариства за вчинене корпоративне правопорушення.

²⁹ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>> (дата звернення: 18.04.2021).

³⁰ Е Шишмарева, ‘Проблемы применения доктрины “снятия корпоративной вуали” в России’ [2018] 3 (28) Отечественная юриспруденция 48–50.

³¹ *Montgomery v. Central Nat’l Bank & Trust*, 267 Mich. 142, 147-48, 255 N.W. 274, 276. 1934.

³² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 р. № 289-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-19#Text>> (дата звернення: 16.04.2021).

³³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигододержувачів юридичних осіб та публічних діячів: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1701-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-18#Text>> (дата звернення: 16.04.2021).

³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: Закон України від 16 липня 2015 р. № 629-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/629-19#Text>> (дата звернення: 16.04.2021).

4. Принцип спеціалітета – відповідальність настає з підстав, у формі та щодо тих суб'єктів, які прямо вказані в законі або корпоративному договорі.

5. Принцип персоналізації – особа, що здійснює управлінські повноваження, має відповідати лише за свої власні дії, а не за дії працівників юридичної особи або її контрагентів.

6. Принцип диференціації – полягає в чіткому розмежуванні корпоративної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності: як цивільно-правової відповідальності (договірної і деліктної), так і публічно-правової відповідальності (адміністративної, митної, податкової) самої юридичної особи та інших учасників корпоративних відносин.

На думку О. Гутнікова, не виправдана підміна публічно-правової відповідальності юридичної особи цивільно-правовою відповідальністю учасників та посадових осіб, що відображається у двох аспектах:

– притягнення до відповідальності директора, учасників (акціонерів) за збитки, яких зазнала юридична особа у зв'язку зі сплатою публічно-правових санкцій за порушення господарського, податкового законодавства, законодавства про захист економічної конкуренції тощо;

– притягнення директора, учасників (акціонерів) до відповідальності за збитки, яких зазнала держава у зв'язку з ненадходженням до бюджету сум обов'язкових платежів і штрафних санкцій, які мала сплатити юридична особа. На думку вченого, публічно-правові обов'язки (і публічно-правові санкції за їх порушення) не можуть і не повинні перекладатися на посадових осіб не тільки з огляду на принцип окремої майнової відповідальності юридичної особи та її учасників³⁵, а й через принципово інший суб'єктний склад цих відносин і правову природу відповідних платежів, розмір і підстави яких встановлюються законодавством щодо юридичних осіб.

Підтримуючи загалом цю правову позицію, слід водночас сказати, що збитки товариства внаслідок застосування публічно-правової відповідальності можуть бути підставою корпоративної відповідальності за наявності в діях посадової особи складу корпоративного правопорушення.

Правовідносини щодо обов'язкового продажу акцій міноритарними акціонерами засновані на односторонньому правочині та рішенні органу управління товариства (наглядової ради або виконавчого органу) про затвердження ринкової вартості акцій товариства. Товариство та заявник публічної безвідкличної вимоги в процедурі обов'язкового продажу акцій несуть цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків, заподіяних міноритарному акціонеру (постанова КГС ВС від 17 лютого 2021 р. у справі № 905/1926/18), стягнення з особи, на користь

³⁵ Гутников (н 2) 20.

якої відбулося примусове відчуження акцій, грошових коштів у розмірі різниці між визначеною ціною у публічній безвідкличній вимозі та справедливою ціною таких акцій або ж у спосіб визнання недійсним зазначеного правочину (п. 7.35 постанови ВП ВС від 24 листопада 2020 р. у справі № 908/137/18³⁶) із застосування наслідків недійсності правочину – стягнення цінних паперів.

Іншою проблемною категорією справ, що породжує необхідність задуматися над співвідношенням норм про цивільну і корпоративну відповідальність, є справи про банкрутство. Для притягнення до корпоративної відповідальності у формі відшкодування збитків посадової особи має бути встановлена неможливість виконання публічно-правових і договірних зобов'язань юридичною особою – платником податків, крім випадків, коли встановлено, що організація є лише “прикриттям” для дій контролюючої фізичної особи. Шкода не може стягуватися з керівника доти, доки юридична особа сама здатна відшкодувати цю шкоду (субсидіарна відповідальність). Нездатність юридичної особи самостійно виконувати публічно-правові та договірні зобов'язання, по суті, свідчить про її неплатоспроможність, і за таких обставин відшкодування збитків кредиторам, зокрема й державі, регулюється КУзПБ. Застосування деліктної відповідальності одним кредитором у такому випадку здійснюється, по суті, в обхід законодавства про банкрутство (конкурсної маси) і порушує інтереси інших кредиторів неспроможного боржника, які чекають своєї черги на задоволення вимог у процедурі банкрутства або навіть втратили можливість отримати задоволення внаслідок недостатності майна боржника.

Сам факт включення відповідних норм у законодавство про неспроможність дає підстави трактувати таку відповідальність як особливу корпоративну відповідальність осіб, що здійснюють управління товариством, у процедурі банкрутства в умовах недостатності майна товариства, що виключає поширення на такі відносини загальних норм про цивільно-правову (деліктну) відповідальність. Притягнення осіб, які здійснюють управління товариством, за дії, що призвели до його неплатоспроможності до субсидіарної відповідальності, є виключним механізмом відновлення порушених прав кредиторів.

Притягнення особи до корпоративної відповідальності не виключає можливості застосування інших видів публічно-правової юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної. Цивільно-правова відповідальність виконує правовідновлюючу функцію, а відповідальність, передбачена публічно-правовими нормами, має характер покарання³⁷.

³⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 листопада 2020 р. у справі № 908/137/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93336732>> (дата звернення: 11.04.2021).

³⁷ В Захаров, *Создание юридических лиц: правовые вопросы* (НОРМА 2002) 171.

Визнання корпоративної відповідальності самостійним видом юридичної відповідальності породжує практичну проблему визначення співвідношення норм про відповідальність, передбачених корпоративним законодавством, і загальних норм про цивільно-правову договірну та деліктну відповідальність.

Суб'єкти корпоративної відповідальності є учасниками відносин особливого виду – корпоративних відносин, зокрема відносин корпоративного управління. Потрібно визнати існування окремого виду відповідальності – корпоративної відповідальності та спеціальний характер норм корпоративного законодавства, що є підставою її застосування.

Одночасне застосування як норм корпоративної відповідальності, так і загальних норм про договірну та деліктну цивільно-правову відповідальність за корпоративне правопорушення недопустиме. Яскравим прикладом такого змішування є задоволення позову про стягнення збитків за нормами деліктного права, які передбачають відшкодування будь-якої шкоди, у ситуації, коли стягнути збитки за нормами корпоративного права неможливо, наприклад, якщо посадова особа діяла розумно та добросовісно, у межах звичайного підприємницького ризику з дотриманням правила “ділового рішення”.

Водночас нерозвиненість інституту корпоративної відповідальності та бланкетність норм зумовлює застосування у судовій практиці за корпоративне правопорушення загальних цивільно-правових норм про делікт і договірну відповідальність (постанова ВП ВС від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16, постанова колегії суддів КГС ВС від 24 лютого 2021 р. у справі № 904/982/19).

ВС у постанові колегії суддів КГС від 24 лютого 2021 р. у справі № 904/982/19 за похідним позовом про стягнення з директора збитків у розмірі 1 406 689,28 грн, завданих внаслідок сплати від імені товариства податкових платежів (земельного податку з фізичних осіб – власників земельних ділянок, орендованих товариством) без належної правової підстави, встановив у діях директора склад деліктного правопорушення. Суд кваліфікував такі дії як протиправну поведінку, що свідчить про неналежне виконання статутних обов'язків щодо організації фінансово-господарської діяльності, відсутність належної обачливості при розпорядженні майном (грошовими коштами) товариства, а форму вини як помилку, оскільки директор не мав особистої зацікавленості у сплаті податку в бюджет за третіх осіб.

Суд слушно вказав, що директор, який вчинив помилку в результаті відсутності у нього необхідних знань, не може звільнитися від відповідальності за таку помилку. Шкода, завдана товариству в результаті такої помилки, є прямими збитками товариства. Невжиття директо-

ром усіх належних заходів для запобігання заподіяння шкоди є виною (“поведінкова концепція вини”).

При визначенні правових підстав і розміру відшкодування збитків суд застосував норму ст. 1193 ЦК України та зменшив розмір збитків, які підлягають відшкодуванню директором товариству, до 10 % від суми завданих збитків на підставі невжиття товариством розумних заходів для зменшення розміру збитків: звернення до податкового органу на підставі ст. 43 Податкового кодексу України (далі – ПК України)³⁸ протягом 1 095 днів від дня виникнення помилково сплаченої суми податків із заявою про повернення її з бюджету, подання позову до фізичних осіб, за яких було сплачено податок, про повернення сплаченої за них суми податку як безпідставно набутого майна відповідно до ст. 1212 ЦК України або вжиття заходів зарахування зустрічних однорідних вимог, тобто зменшити суму орендної плати, яка сплачується таким фізичним особам за договорами оренди земельної ділянки, на суму помилково сплаченого за них податку.

У цьому аспекті слід звернути увагу, що корпоративне законодавство (ст. 92 ЦК України, ст. 89 ГК України) не передбачає підстав для обмеження відповідальності посадової особи залежно від ступеня її вини та дій інших учасників товариства. Тому посадові особи повинні нести повну відповідальність за заподіяні товариству збитки.

Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Законодавець закріплює принцип повного відшкодування збитків. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі (частини 1, 3 ст. 22 ЦК України). Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ст. 1166 ЦК України).

Зважаючи на положення статуту ТОВ “Сільськогосподарська фірма ‘Агростар’”, який передбачав обов’язок директора володіти базовими знаннями з права, економіки, адміністрування, фінансів, кадрового менеджменту й екології та повну матеріальну відповідальність за шкоду (збитки, упущену вигоду, не отримані прибутки, збитки та шкоду, завдані незаконним звільненням працівників, зокрема й відшкодування моральної шкоди та середнього заробітку за час вимушеного прогулу тощо), завдану своїми діями/бездіяльністю товариству (пункти 11.3.2, 11.3.3, 11.3.7 статуту), директор повинен відшкодувати збитки у повному обсязі.

Підставою зменшення розміру відшкодування відповідно до ст. 1193 ЦК України є груба необережність потерпілого, яка сприяла виникнен-

³⁸ Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>> (дата звернення: 12.04.2021).

ню або збільшенню шкоди. Однак невчинення товариством дій для зменшення шкідливих наслідків, застосування альтернативних способів захисту, спрямованих на уникнення або зменшення розміру збитків, не свідчить про відсутність збитків, не впливає на їхній розмір, не зменшує ступінь вини директора.

Господарський суд не наділений правом зменшувати розмір збитків, що належать до відшкодування; таке право передбачено лише щодо штрафних санкцій (ст. 233 ГК України).

У разі, якщо юридична особа вже отримала відшкодування збитків за допомогою інших способів захисту в задоволенні вимоги до директора про відшкодування збитків має бути відмовлено. Для запобігання та зменшення негативних наслідків в інших випадках діє інститут страхування відповідальності директорів.

Спірним у літературі питанням, пов'язаним із корпоративною відповідальністю посадової особи, є можливість зміни підстав і розміру відповідальності в договорі (контракті), що укладається між акціонерним товариством і посадовою особою, що здійснює управління акціонерним товариством (ч. 3 ст. 51, ч. 5 ст. 58 Закону України "Про акціонерні товариства").

Деякі автори вважають, що розмір відшкодування збитків посадовою особою можна зменшити в договірному порядку. Інші дослідники вважають за можливе закріплення в договорі, що укладається між товариством і особою, що здійснює функції одноосібного виконавчого органу, додаткових заходів негативного впливу³⁹. І. Іванов вважає, що імперативна норма закону, що має спеціальний характер, повністю виключає договірне регулювання підстав цивільно-правової відповідальності посадових осіб перед товариством⁴⁰.

Підтримуємо точку зору О. Молотнікова, який вважає, що договір, укладений між акціонерним товариством і посадовою особою, яка здійснює управлінські функції, не може змінювати загальні умови цивільно-правової відповідальності. В іншому випадку виникає велика ймовірність, що цим скористається мажоритарний акціонер із метою убезпечити своїх представників серед посадових осіб від можливих випадків притягнення до відповідальності з боку міноритарних акціонерів⁴¹.

Висновки. У корпоративних відносинах повинен діяти збалансований механізм відповідальності, що дає змогу, з одного боку, забезпечити дію принципу відокремленості майна та відповідальності юридичної особи та її учасників, а як наслідок, привабливість корпоративної форми ведення бізнесу, а з другого – перешкоджає використанню організаційно-правової форми товариства як фасаду (щита), що приховує недобросовісні

³⁹ Н Пахомова, *Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект)* (Налоги и финансовое право 2004) 113.

⁴⁰ И Иванов, 'Гражданско-правовая ответственность лиц, участвующих в управлении акционерным обществом, в праве России и Германии' (дис канд юрид наук, 1999) 73–5.

⁴¹ Молотников (н 3) 140.

дії та протиправні інтереси учасників товариства й осіб, які здійснюють функції органів управління і здатні визначати діяльність товариства, та дозволяє притягнути до відповідальності осіб, що зловживають своєю корпоративною владою, порушуючи права й інтереси інших учасників корпоративних відносин, кредиторів, третіх осіб.

Сукупність зазначених ознак і принципів корпоративної відповідальності дає змогу забезпечити баланс інтересів учасників корпоративних відносин, держави, кредиторів та інших стейкхолдерів, дотримання принципів справедливості, пропорційності та правової визначеності юридичної відповідальності.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. *Droit des societes commerciales 2006–2007, t 1* (3-me red, Wolters Kluwer 2006) (in French).
2. Hadji-Artinian S, *La faute de gestion en droit des societes* (Litec 2001) (in French).
3. Gribanov V, *Osushchestvleniye i zashchita grazhdanskikh prav* (2000) (in Russian).
4. Makhinchuk V, *Subsydiarna vidpovidalnist kintsevykh benefitsiarnykh vlasnykiv (zasnovnykiv, uchasnykiv, aktsioneriv) i posadovykh osib za zoboviazanniamy yurydychnoi osoby – borzhnyka: problemy teorii i praktyky realizatsii doktryny zniattia korporatyvnoi vuali* (NDI pryvat. prava i pidpr-va imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy 2020) (in Ukrainian).
5. Molotnikov A, *Otvettstvennost v aktsionernykh obshchestvakh* (Wolters Kluwer 2006) (in Russian).
6. Pakhomova N, *Osnovy teorii korporativnykh otnosheniy (pravovoy aspekt)* (Nalogi i finansovoye pravo 2004) (in Russian).
7. Sukhanov E, *Sravnitelnoye korporativnoye pravo* (Statut 2014) (in Russian).
8. Zakharov V, *Sozdaniye yuridicheskikh lits: pravovyye voprosy* (NORMA 2002) (in Russian).

Edited books

9. Lefebvre Francis (ed), *Societes commerciales* (Memento pratique 2006) (in French).
10. Davtyan A (ed), *Grazhdanskiy protsess zarubezhnykh stran: uchebnoe posobiye* (Prospekt 2009) (in Russian).
11. *Kommercheskij kodeks Francii* (per s fr, predisl Zahvataev V, Wolters Kluwer 2008) (in Russian).
12. Sukhanov E, Telyukina M (red), *Problemy sovremennoy tsivilistiki: sbornik statey, posvyashchennykh pamyati professora S. M. Korneyeva* (Statut 2013) (in Russian).

Journal articles

13. Gutnikov O, 'Osnovaniya razrabotki kategorii korporativnoy otvetstvennosti v grazhdanskom prave' (2019) 4 *Pravo. Zhurnal Vyshey shkoly ekonomiki* 4–30 (in Russian).
14. Klyuchareva E, 'Pravilo zashchity delovogo resheniya v delakh o privlechenii k otvetstvennosti direktorov: zakonodatelstvo i praktika shtata Delaver (SShA). Germanii i Rossii' (2015) 11 *Zakon* 132–41 (in Russian).
15. Kolohoida O, 'Subiekty korporatyvnoi vidpovidalnosti u formi vidshkoduvannia zbytkiv' (2016) 31 *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava* 4–14 (in Ukrainian).

16. Prokopiuk A, 'Poniattia ta oznaky korporatyvnoi vidpovidalnosti' (2020) 9 *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo* 75–82 (in Ukrainian).
17. Shashkova A, 'Poyavleniye korporatsiy v kachestve samostoyatelnykh subyektov prava (analiz dela "Salomon v. Salomon and Co. Ltd")' (2016) 6 *Pravo i politika* 800–3 (in Russian).
18. Shishmareva E, 'Problemy primeneniya doktriny "snyatiya korporativnoy vuali" v Rossii' [2018] 3 (28) *Otechestvennaya yurisprudentsiya* 48–50 (in Russian).
19. Tsepov G, 'Mozhno li sudit za glupost? Delovoye suzhdeniye i ego obyektivnaya otsenka' (2015) 12 *Zakon* 159–78 (in Russian).

Theses

20. Ivanov I, 'Grazhdansko-pravovaya otvetstvennost lits. uchastvuyushchikh v upravlenii aktsionernym obshchestvom. v prave Rossii i Germanii' (dys kand yurid nauk, 1999) (in Russian).
21. Zhornokui Yu, 'Tsyvilno-pravova pryroda korporatyvnykh konfliktiv v aktsionernykh tovarystvakh' (dys d-ra yurid nauk, 2016) (in Ukrainian).

Oleksandra Kolohoida

CORPORATE LAW INSTITUTE OF LEGAL LIABILITY

ABSTRACT. The article investigates the legal nature of corporate relations participants, officials of the management bodies, end beneficiary owners, “shadow” directors responsibility. The features and principles of corporate responsibility in corporate relations are determined.

The signs of corporate liability are attributed: a) legal (law, statute, internal document (provisions, rules), contract, corporate agreement) and the actual basis of occurrence (corporate offense); b) special subject – corporate relations participants, founders, chairman and members of the liquidation commission, arbitration manager, temporarily acting officials, illegitimate management bodies persons, management bodies former members, “shadow” directors, persons who bear subsidiary responsibility of the company obligations under the law, ultimate beneficial owners, bank associated persons; c) content – the restriction or deprivation of corporate law, relating to the offender of additional duty or negative consequence; d) application in a order special installed, established by law, local regulatory act, civil or corporate agreement; i) functions: corporate legal relations participants responsibilities ensuring, creditors and stakeholders protection, offender punishment.

Under the corporate offense, the author understands corporate rights or protected interests of other participants violations, non-fulfillment or improper performance of participants corporate responsibilities or officials fiduciary duties, abuse of law.

Corporate responsibility in the form of losses compensation requires the full corporate offense composition: illegal behavior (action or inaction), damage, causal connection, fault. In case of damage and illegal behavior, the fault of the offender and the causal relationship are prescribed and may be refuted by the defendant in the general order.

Corporate responsibility principles include the principles of separate responsibility of the company and its participants, limited liability of participants, full compensation for losses, specialists, personalization and differentiation.

The Ukrainian legislation regulating the grounds and procedure of the corporate responsibility, judicial practice is analyzed.

KEYWORDS: corporate responsibility; corporate disputes; corporate responsibility principles; corporate offense.